

İBNÜ'L-MÜSENNÂ

(ابن المنني)

Ebû Mûsâ Muhammed
b. el-Müsenâ
b. Ubeyd el-Anezi
(ö. 252/866)

Hadis hâfızı.

167'de (783-84) Basra'da doğdu. Bir ara felç geçirdiği için "Zemîn" lakabıyla anıldı. Basra ve Bağdat'ta Mu'temir b. Süleyman, Muhammed b. Ca'fer Gunder, Velîd b. Müslim, Hâlid b. Hâris, Muâz b. Muâz, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî gibi muhaddislerden hadis rivayet etti. Kendisinden *Kütüb-i Sitte* imamı, Ebû Zû'r'a er-Râzi, Bakî b. Mahled, Ebû Hâtîm er-Râzi, İbn Ebû'd-Dünyâ, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, İbn Huzeyme ve diğerleri rivayette bulundular.

İbnü'l-Müsenâ için Yahyâ b. Maîn sika, Zühî hüccet, Ebû Hâtîm er-Râzi ve Sâlih Cezeze sadûk, Ebû Arûbe sebt terimlerini kullanmış; Hatîb el-Bağdâdî'nin de onu sika, hâfız ve sebt diye övdüğü, diğer bir rivayete göre ise sadûk dediği belirtilmiştir. İbnü'l-Müsenâ'nın bazı âlimlerce bu kadar güvenilir bulunmayıp ta'dîlin bir alt mertebesine indirilmesinde, namazda sûtre kullanılması ilgili bir hadiste geçen, "Hz. Peygamber, önünde mızrak (aneze) olduğu halde bize öğle ve ikinci namazını kıldırdı" (Buhârî, "Şalât", 17; Müslim, "Şalât", 250) cümlesindeki "aneze"den hareketle, "Biz şerefli bir kabileyiz, Peygamber bize doğru yönelerek namaz kıldı" şeklinde nükte yapmasının tesiri olduğu söylenmektedir. Nesâî, onu "lâ be'se bih" diye nitelendirmekle beraber hadisleri topladığı kitabında değişiklikler yaptığını söylemiş, İbn Hibbân kitabından okuyarak hadis rivayet ettiğini, bazı güvenilir râvilerden rivayette bulunduğunu ve adının uydurma hadislerin isnadında yer aldığını belirtmiştir. Ancak bu eleştiriler onun güvenilirliğini zedeleyecek kadar önemli sayılmadığından râvilerin tenkidinde görüşlerine başvurulmasına engel teşkil etmemiştir. İbnü'l-Müsenâ'nın çok sayıda kitap yazdığı kaydedilmekle beraber kaynaklarda bunların adları belirtilmemiş, 114'ü *Şahîh-i Buḥârî*'de, 837'si *Şahîh-i Müslim*'de olmak üzere *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Şalât", 17, "Hac", 41, "Megâzî", 44; Müslim, "Şalât", 250, "Hac", 37; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 44; Tirmizî, "Hac", 30; a.mlf., *el-İlâl* (es-Sünen içinde, nşr. Ahmed M. Şâkir v.dğr.), Kahire 1382/1962, V, 752; Ahmed b. Hanbel, *el-İlâl* (Koçyiğit), II, 115, 289, 290, 294-295; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, VIII, 95; İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn*, I, 119, 306, 309; II, 34, 191, 236, 261; Kelâbâzî, *Ricâlü Şahîhî'l-Buḥârî*, II, 682; Hatîb, *Târîḥu Bağdâd*, III, 283-286; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), II, 250; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 362; Zehebî, *Tezkiretû'l-huffâz*, II, 512; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 123-126; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 24; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 384; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 11; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 425-429; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 27, 65, 66, 302; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 18; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 248.

ALİ TOKSARI

İBNÜ'L-MÜSLİME, Adudüddin

(عبد الدين ابن المسلمة)

Ebû'l-Ferec Adudüddin Muhammed
b. Abdillâh b. Hibetillâh
b. el-Muzaffer b. el-Müslime
(ö. 573/1178)

Abbâsî veziri.

514'te (1120) doğdu. Ataları Abbâsî Devleti'nin divan hizmetinde bulunmuş, dedesinin dedesi Reîsürrüesâ Ebû'l-Kâsım Ali İbnü'l-Müslime 1045-1059 yıllarında, oğlu Ebû'l-Feth el-Muzaffer ise 1083'te bir süre vezirlik yapmıştır. Ailenin VI. (XII.) yüzyıldaki mensupları soylarını İbnü'l-Müslime'ye değil Ebû'l-Feth el-Muzaffer'e nisbet etmişlerdir. İbnü'l-Müslime'nin babası Ebû'l-Fütûh İzzeddin Abdullah, Halife Muktefî-Liemrillâh'ın üstadüddârı olarak görev almıştı. Öğrenimini Bağdat'ta tamamlayan İbnü'l-Müslime, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Hüseyin, Ubeydullah b. Muhammed el-Beyhaki ve Zâhir b. Tâhir eş-Şihâmî'den hadis dinledi. Bir rivayete göre babasının ölümünden (549/1154) sonra onun yerine üstadüddâr tayin edildi. Bu dönemde Bağdat'ta mezhepler arası rekabetin siyasi hayat üzerinde büyük etkisi vardı. On altı yıl vezirlik yapan Ebû'l-Muzaffer İbn Hübeyre Hanbelî mezhebine mensuptu. Vezirlikte gözü olan İbnü'l-Müslime'nin tarafını tutan zengin aileler genellikle Şâfiî ve Hanefî idiler. Vezir İbn Hübeyre, Halife Muktefî'nin Selçuklular'a karşı vazgeçilmez bir müttefikiydi. Muktefî 555 (1160) yılında ölünce İbn Hübeyre görevinden istifa etti. Ancak yeni halife Müstencid-Billâh tarafından tekrar vezirlik makamına getirildi. İbn Hübeyre bu dönemde vergile-

ri arttırmak için çeşitli yollara başvurdu. Muhtemel tepkileri önlemek için Hanefî olan Kâdîlkudât Ebû'l-Hasan Ali b. Dâmegânî'yi makamından uzaklaştırdı. 556 (1161) yılında âni bir kararla mukâtaa uygulamasında değişiklik yaparak bu kapsamdaki bütün toprakları haraç vergisine tâbi tuttu.

İbn Hübeyre'nin uygulamaları ve Hanbelîliği zorla kabul ettireceği endişesi halkı ve Hanbelî olmayan devlet adamlarını huzursuz etmekteydi. Bu sebeple oluşan muhalefet cephesinin başını Bağdat'ın nüfuzlu ailelerini temsil eden İbnü'l-Müslime çekmekteydi. Halife Müstencid, İbn Hübeyre'nin gücünü zayıflatarak dengesi sağlamak amacıyla İbnü'l-Müslime'yi desteklemeye başladı. İbn Hübeyre'nin 560 (1165) yılında beklenmedik bir anda ölümü üzerine ailesinin bütün mensuplarını tutuklattı. İbnü'l-Müslime de vezirliği ele geçirmek için kendisine rakip olarak gördüğü İbn Hübeyre'nin oğlu İzzeddin Muhammed'i öldürttü. Diğer oğlu Şerefeddin Zafer ile mukâtaa vergilerini toplamakla görevlendirdiği İbn Hamdûn da İbnü'l-Müslime'nin entrikaları sonucu 562'de (1167) hapiste ölü bulundular. Vezir olmayı bekleyen İbnü'l-Müslime'nin bu faaliyetleri Halife Müstencid'i rahatsız etti. Bağdat'ta hiçbir sosyal tabanı olmayan Vâsıt'ta görevli Şerefeddin Ebû Ca'fer Ahmed İbnü'l-Beledî'yi vezirlik makamına getirdi (563/1168).

İbnü'l-Beledî, Halife Müstencid'in tam desteğini alarak Bağdat'ın nüfuzlu aileleri üzerinde ağır bir baskı uygulamaya başladı. İbnü'l-Müslime ile Emîr Kutbüddin Kaymaz, Müstencid'in vezire kendilerinin katli için izin verdiğini duyunca Veliaht Hasan b. Müstencid ile temas kurdular ve halifenin öldürülmesi konusunda onunla anlaştılar. Müstencid bir hileyle katledildi. İbnü'l-Müslime vezirliği kendisine, üstadüddârlığı oğlu Ebû'l-Fazl Ubeydullah'a, emîrî'l-askerliği yine Kutbüddin Kaymaz'a vermesi şartıyla Hasan b. Müstencid'i halife ilân etti. Hasan 566 (1171) yılında Müstâzî-Biemrillâh lakabıyla Abbâsî tahtına geçti.

Yeni halife, İbnü'l-Müslime'ye Adudüddin lakabını vererek vezâret makamına getirdi (9 Rebülâhîr 566 / 20 Aralık 1170); ayrıca bütün iktâ gelirini ona tahsis etti. İbnü'l-Müslime ilk iş olarak, İbnü'l-Beledî'nin Bağdat'ın yüksek düzeydeki insanlarıyla doldurduğu hapishaneleri boşalttı. Halifeyi memnun etmek için vergileri arttırdı. Hanbelî mezhebine mensup olmayan kişilere de bürokraside görev ver-

meye başladı. Hz. Ali evlâdına tanınan imtiyazlara ihtimam gösterdi. Eserinde İbnü'l-Müslime'den övgüyle söz eden İbn Tıktakâ'nın ailesi de bunlardan biriydi.

İbnü'l-Müslime'nin giderek artan nüfuzu Kutbüddin Kaymaz'ı rahatsız etti ve Kutbüddin halifeye baskı yaparak İbnü'l-Müslime'nin azledilmesini sağladı, konağını da yağmalattı (12 Şevval 567/7 Haziran 1172). Vezirliğe Zaîmüddin Ebû'l-Fazl Yahyâ b. Ubeydullah, İbnü'l-Müslime'nin üstâdüddâr olan oğlunun yerine Sandal el-Muktefevî getirildi. Yeni vezirin Kutbüddin Kaymaz'ın verdiği tâlimatlar doğrultusunda hareket etmesinden memnun olmayan halife İbnü'l-Müslime'yi tekrar göreve getirmeyi düşündü. Vezir Zaîmüddin Yahyâ'nın âni ölümü de İbnü'l-Müslime'nin vezirlik şansını arttırdı. Ancak Kutbüddin Kaymaz onun tekrar vezir olmasına şiddetle karşı çıktı. İbnü'l-Müslime ve ailesinin Bağdat dışına çıkarılmasını istedi. Bunun üzerine İbnü'l-Müslime bir süre Şeyh Sadreddin Abdürrahîm b. İsmâîl'in zâviyesinde, daha sonra nakib Ebû Abdullah b. Muammer'in evine saklandı. Kutbüddin Kaymaz'ın iktidarı da fazla sürmedi. Halifenin hazinedarı ve sadık adamı Zahîrüddin b. Attâr ile arası açılınca Bağdat'tan uzaklaştırıldı. Kaymaz'ın Musul yolunda ölümünden sonra halife İbnü'l-Müslime'yi yeniden vezirliğe getirdi (570/1175). Zahîrüddin'in muhalefetine rağmen makamını korumayı başaran İbnü'l-Müslime hacca giderken bir bâtinî fedaisi tarafından öldürüldü (4 Zilkade 573/24 Nisan 1178), vasiyetine uyularak Zevzenî Ribâtı'nda babasının yanına defnedildi. Bu suikastın kışkırtıcılarının Halife Müstencid-Billâh ile hazinedar Zahîrüddin b. Attâr olduğu anlaşılmaktadır.

Âlim ve sûfilere yakınlık gösteren ve cömertliğiyle tanınan İbnü'l-Müslime'nin Dârü'l-Adudiyye ismiyle meşhur konağının edip ve şairlerle dolup taşıdığı kaydedilmektedir. Bağdat'ta zamanın en büyük kütüphanelerinden biri onun tarafından kurulmuştur. İbnü'l-Müslime, vezir olmadan önce İbn Hübeyre'nin oğullarının katlinde olduğu gibi rakiplerini saf dışı etmek için her türlü yola başvurmaktan çekinmemiş, vezirliği sırasında Şâfiîler'i kollamış, Hanefîler'e düşmanlık göstererek taraf tutmuştur. Oğullarından üstâdüddâr Kemâleddin Ubeydullah babasının ölümünden sonra gözden düşmüştür. Edip ve şair olan oğlu Ebû Mansûr el-Ferec ailenin edebiyatta önde gelen simasıdır. Onun sayesinde İbnü'l-Müslime ailesi VI. (XII.) yüzyıla ait şiir antolojilerinde adını duyurmuştur. Aile mensup-

ları Dârülhilâfe'nin içinde ve dışında iki ribât yaptırmışlardır. Bunlardan Dârülhilâfe'nin içerisinde bulunan ribâtı İbnü'l-Müslime'nin oğlu Ebû Nasr Ali inşa ettirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Ezrak [el-Fârîkî], *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi: Artuklular Kısmı* (trc. A. Savran), Erzurum 1992, s. 161, 162, 168; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1415/1995, X, 5430, 5432, 5436, 5438, 5449, 5553, 5558, 5562; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1987, XI, 268-359; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'l-zamân*, VIII/1, s. 242-350; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 241-242, 244, 247-248; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî* (nşr. Muhammed İvaz İbrâhim Bek - Ali el-Cârim Bek), Mısır, ts. (Dârü'l-maârif), s. 281-286; Hindüşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-yi İşân* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1357 hş., s. 317-318; Safedî, *el-Vâfi*, III, 335; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihî* (trc. Mehmet Keskin), İstanbul 1995, XII, 471, 524; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1389/1969, s. 442-448; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 231; Herbert Mason, *Two Statesmen of Mediaeval Islam*, Mouton 1972, s. 54-55, 63, 69-81, 83; Zambaur, *Manuel*, s. 9; P. A. Mackay, "Patronage and Power in 6th/12th Century Baghdad the Life of the Vizier Adud al-Din Ibn Al-Muzaffar", *St.I*, XXXIV (1971), s. 27-56; "Adud al-Din", *El²* (İng.), I, 212; Cl. Cahen, "İbn al-Muslima", a.e., III, 891-892; K. V. Zetterstéen, "al-Mustađî", a.e., VII, 707; Carole Hillenbrand, "al-Mustađî", a.e., VII, 726; Muhammed Ali Kâzım Bigî, "İbn Müslime", *DMBİ*, IV, 621-622.

SADİ S. KUCUR

İBNÜ'L-MÜSLİME, Reîsürrüesâ

(رئيس الرؤساء ابن المسلمة)

Ebû'l-Kâsım Reîsü'r-rüesâ

Alî b. el-Hasen b. Ahmed b. Muhammed
(ö. 450/1059)

Abbâsî veziri.

Şâban 397'de (Mayıs 1007) doğdu. Abbâsî Devleti hizmetinde bulunan İbnü'l-Müslime ailesine mensuptur. İsmâîl b. Hasan b. Hişâm es-Sarsarî ve Ebû Ahmed el-Farzî gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Fıkıh, ferâiz, nahiv ve aruz okudu. Hatîb el-Bağdâdî ondan kitâbet yoluyla hadis almıştır. 437'de (1045-46) Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından vezir tayin edilen İbnü'l-Müslime'ye "reîsürrüesâ, şerefü'l-vüzerâ, cemâlü'l-verâ" lakapları verildi. Halife, ayrıca 20 Cemâziyelevvel 446'da (27 Ağustos 1054) düzenlenen bir törende ona bir hil'at giydirdi ve hakkında övgü dolu ifadelerin yer aldığı bir yazıyı ayakta okudu.

Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce Şif Büveyhî hükümdarları, Abbâsî hilâfetinin başşehri Bağdat'a askerî valiler ta-

yin ediyorlardı. Büveyhîler'in son dönemlerinde Bağdat valiliğine getirilen Türk asıllı Ebû'l-Hâris Arslan el-Besâsîrî, Mısır Fâtımî halifeliğiyle iş birliği yaparak askerî ve malî bakımdan gücünü daha da arttırmıştı. Halife Kâim-Biemrillâh ile veziri İbnü'l-Müslime'nin bütün kararları onun kontrolünden geçtikten sonra yürürlüğe giriyordu. İbnü'l-Müslime, halifeliği Arslan el-Besâsîrî'nin tahakkümünden kurtarmak amacıyla harekete geçti. Önce Musul Arap Emîri Kureyş b. Bedrân ile Arslan el-Besâsîrî aleyhine iş birliği yaptı, ardından Bağdat ve civarındaki Oğuzlar'ı ona karşı kışkırtmaya başladı. İbnü'l-Müslime'nin bu faaliyetleri üzerine Arslan el-Besâsîrî, halife ve devlet erkanına darphânededen her ay verilmekte olan tahsisatı kestirdi. Böylece Arslan ile Abbâsî halifesi arasında şiddetli bir mücadeleye başlamış oldu. Mahallî Arap emîrleri ve Şif-Türkler'le ittifak yapan Arslan el-Besâsîrî, Irak Büveyhî Devleti'nin hükümdarı durumuna gelmişti. Bu sırada Bağdat'ta bulunan son Irak Büveyhî hükümdarı el-Melikürrahîm Hüsrev Fîrûz halife ile Arslan arasındaki bu mücadeleye seyirci kalmaktaydı. Arslan el-Besâsîrî'ye karşı âciz kalan Halife Kâim-Biemrillâh ve İbnü'l-Müslime, Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'den yardım talebinde bulundular. Tuğrul Bey'in, ordusuyla Bağdat'a hareket ettiğini haber alan Arslan el-Besâsîrî Bağdat'tan kaçmak zorunda kaldı. 25 Ramazan 447'de (18 Aralık 1055) Bağdat'a giren Tuğrul Bey, Büveyhî askerlerinin Selçuklular'a karşı saldırıya geçmesi üzerine Büveyhî Hükümdarı el-Melikürrahîm'i yakalatıp hapse attırdı; böylece Büveyhîler'in Irak kolu tarihe karıştı (447/1055). Halife Kâim-Biemrillâh ile veziri İbnü'l-Müslime, Arslan el-Besâsîrî'nin tahakkümünden kurtulmuş oldular. Bu olaydan sonra Tuğrul Bey, saltanat iddiasıyla isyan eden İbrâhim Yinal'ı bertaraf etmek için Bağdat'tan ayrıldı. Şehrin savunmasız kalmasını fırsat bilen Arslan el-Besâsîrî müttefikî Kureyş b. Bedrân ile birlikte Bağdat'a girdi (6 Zilkade 450/25 Aralık 1058). Başta Mansûr Camii olmak üzere bütün Bağdat camilerinin hutbeyi Mısır Fâtımîleri adına okuttu. Bunun üzerine İbnü'l-Müslime savaştan hiç anlamadığı halde Türk, Deylemli ve bazı Bağdatlılar'dan oluşturduğu kuvvetlerle Arslan'a karşı saldırıya geçti, fakat büyük bir yenilgiye uğradı. Bu durumda Arap geleneğine göre Halife Kâim-Biemrillâh ile Vezir İbnü'l-Müslime'nin Arslan el-Besâsîrî'nin müttefikî Kureyş b. Bedrân'ın himayesine girmeleri gereki-